

IRODAVIY HARAKATLARNING YOSH XUSUSIYATIGA BOG‘LIQLIGI

Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universitetining
Jizzax filiali Oila psixologiyasi kafedrası o‘qituvchisi*

Ubaydullayeva Yasmina Ulug‘bek qizi

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti 3 kurs talabasi*

Har bir kishida irodaning ayrim sifatlari umr bo‘yi mustahkamlanib, shu odamning xususiy sifatlari (ya‘ni doimiy xislatlari) bo‘lib qolishi mumkin. Shaxsning bu o‘ziga xos xususiyatlari xarakter xislatlari deb ataladi. Har bir kishidagi biron bir irodaviy sifatlarning har qanday namoyon bo‘lishi shu kishi xarakterining xislati bo‘lavermaydi. Ayrim hollarda hatto tasodifiy ravishda kishi kuchli iroda ko‘rsatishi mumkin, ayrim hollarda mazkur kishining irodasi, umuman kuchli iroda kuchi shu kishi xarakterining xislati ekanligidan dalolat beravermaydi. Bu kishining irodasi kuchli deb aytish uchun uning iroda kuchini bir marta emas, bir necha marotaba namoyon qilganini bilmoq kerak. Kishining xarakterini ta‘riflaganimizda falon kishi dadillik qildi, rost gapirdi demasdan, balki bu odam dadil, rostgo‘y, to‘g‘riso‘z deb ataymiz. Buning ma‘nosi shuki dadillik va rostgo‘ylik, to‘g‘riso‘zlik shu odamning xususiyatlaridir, xarakter xislatlaridir, tegishli sharoitda bu kishi dadillik, rostgo‘ylik, to‘g‘riso‘zlik xislatlariga ega ekanligini namoyon qildi deb aytamiz.

Kishi xarakterini, xislatlarini bilib olgach, uning biron ish-harakatda qanday yo‘l tutishini ancha aniq bilib olamiz, oldindan aytib bera olamiz. Intizomlilik, Irodaviy sifatlari, Maqsadga intiluvchanlik, Tashabbuskorlik, Dadillik, Qat‘iyatlik, Printsipiallik, Mustaqillik, O‘zini tuta bilish, Matonatlilik, Iroda kuchi va xarakter qat‘iyati. Iroda ma‘lum kuch bilan yuzaga chiqadi: ba‘zi hollarda kishining irodasi kuchli sur‘atda namoyon bo‘lsa, boshqa hollarda kuchsiz namoyon bo‘ladi. Iroda kuchi irodaning muhim sifatidir. Iroda kuchining turli darajasi irodaviy jarayonning hamma bosqichlarida ko‘rinadi. Iroda kuchi avvalo ehtiyojlarni his qilishda va intilishda ko‘rinadi, biz kuchli hamda kuchsiz intilishlarni, kuchli hamda kuchsiz hohishlarni farq qilamiz. Iroda kuchi ravshan va aniq maqsad qo‘yishda, shuningdek mazkur maqsadga yetishishga yordam beradigan yo‘l, vosita va usullarni ochiq tasavvur qilishda namoyon bo‘ladi. Bu ochiq ravshanlik darajasi esa kishining turmush tajribasiga, bilimiga va umumiy saviyasiga bog‘liq.

Aniq maqsad qo‘yishda inson tafakkuri va ayniqsa real xayollar (fantaziya)ning taraqqiy etishi xususiyatlari katta rol o‘ynaydi. Iroda kuchi tezlik bilan qarorga kela olishda va qarorni mustahkamligida, sabotlilikda ko‘rinadi. Yuksak g‘oyaviy tamoyillarga asoslangan oqilona qat‘iyatlik va sabotlik kuchli iroda belgilaridandir.

Qat'iyatsizlik ikkilanish, qabul qilingan qarorning bajarilishiga shubha bilan qarash va sabotsizlik kuchsiz iroda belgilaridandir. Iroda kuchi jasorat deb ataladigan dadillikda ayniqsa ravshan ko'rinadi. Jasorat kishining shunday holatiki, bunda kishi tez qarorga keladi va uni bajarishga ahd qiladi. Hatto salomatligini va hayotini xavf ostida qoldirishi mumkinligi hayoliga ham kelmaydi. Jasorat kishining boshqa kishilarga emas, balki o'ziga bergan amridir. Kishi axloqiy burchining talabiga ko'ra, buyuk maqsadga erishish uchun bir zumda hayot bilan o'limdan birini tanlab olsa, bunday jasorat iroda kuchi ekanligini ko'rsatadi. Jasorat shunday qarorki, u go'yo ish-harakatga aylanadi. Bu ish-harakat esa kuchli zo'r berishni talab qiladi. Xarakter xislati bo'lgan dadillikda odamning qanchalik puxta o'ylab ish ko'rishiga qarab, bu dadillik maxsus tusga kiradi.

Odam tashqi muhitdagi turli-tuman narsa va hodisalarni idrok qilargan ekan, hech vaqt bu narsalarga batamom befarq bo'lmaydi. Odamning aks ettirish jarayoni doimo faol xarakterga egadir. Aks ettirish jarayoni quyidagilarni qamrab oladi: a) shaxsning ehtiyojni qondirish imkoniyatiga egaligini; b) qondirishga yordam beradigan yoki qarshilik ko'rsatadigan ob'yektlarga subyekt sifatida qatnashishi; v) uni harakat qildiruvchi bilimga intiltiruvchi munosabatlar va hokazo. Chunki odam atrofidagi har turli narsalarni idrok qilib aks ettirargan ekan, bu narsalarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Masalan, bizga ayrim narsalar yoqsa, ya'ni kayfiyatimizni ko'tarib yuborsa, boshqa bir narsalar yoqmaydi va kayfiyatimizni buzib, dilimizni xira qiladi. Ba'zi bir ovqatni odam juda ham yoqtiradi, boshqa bir ovqatni esa mutlaqo ko'rgisi kelmaydi yoki ayrim odamlar bizga xush keladi yoki boshqa bir odamlar esa noxush keladi. Umuman odam atrofidagi hamma narsalarga nisbatan munosabatda bo'ladi va uning munosabatlari ham aks ettiriladi. Kishilar idrok qilayotgan, ko'rayotgan, eshitayotgan, bajarayotgan, o'ylayotgan, orzu qiladigan narsalarga befarq bo'lmaydilar. Bir xil predmetlar, shaxslar, xarakterlar, voqealar bizni quvontiradi, boshqalari xafa qiladi yana boshqalari g'azab, nafratimizni uyg'otadi. Biz xavf ostida qolganimizda qo'rquvni his qilamiz, dushman ustidan g'alaba qozonish yoki qiyinchilikni engish zavq uyg'otadi.

Hissiyot tushunchasiga adabiyotlarda turlicha ta'riflar uchraydi jumladan; A.V.Petrovskiy tahriri ostida chiqqan «Umumiy psixologiya» darsligida hissiyot – kishining o'z hayotida nimalar yuz berayotganiga, nimalarni bilib olayotganiga yoki nima bilan mashg'ul bo'layotganiga nisbatan o'zicha turli xil shaklda bildiradigan kichik munosabatdir. M.Vohidovning «Bolalar psixologiyasi» o'quv qo'llanmasida hissiyot deb – tashqi olamdagi narsa va hodisalarga bo'lgan ichki kechinmalarimizning ongimizda aks ettirilishiga aytiladi. Q.Turg'unov muallifligidagi lug'atda hissiyot-shaxsning voqelikdagi narsa va hodisalarga, kishilarga hamda o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarida kelib chiqadigan yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalardan iborat.

Professor E.G'oziyev muallifligidagi «Umumiy psixologiya» darsligida hissiyot odamda, tirik mavjudotlar miyasida, ya'ni shaxslarning ehtiyojlarini qondiruvchi va unga monelik qiluvchi obyektlarga nisbatan uning munosabatlarini aks ettirish

ma'nosida qo'llaniladi. Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, hissiyot bizning tuyg'ularimizning o'ziga xos aks ettirish jarayoni bo'lib, bunda narsa va hodisalarni aks ettirish jarayonida bizda tug'iladigan ichki kechinmalar va munosabatlar aks ettiriladi. Demak, hissiyotlar o'z- o'zidan yuzaga kelmasdan, tashqi olamdagi narsa va hodisalarning ta'siri bilan bog'liq ravishda yuzaga keladi. Adabiyotlarda hissiyot bilan birga emotsiya tushunchasi ham keng doirada qo'llaniladi. Aynan emotsiya tushunchasining mazmuni nimadan iborat va hissiyot tushunchasi bilan o'zaro bog'liqligi qanday degan savol tug'iladi? Shunga muvofiq emotsiya tushunchasining mazmun mohiyatini yoritadigan bo'lsak; jumladan professor E.G'oziyevning "Umumiy psixologiya" darsligida emotsiya-odatda tashqi alomatlari yaqqol namoyon bo'ladigan his-tuyg'ularni, ichki kechinmalarni ifodalanishidan iborat psixik jarayonni yuzaga kelishining aniq shaklidir, deb ta'riflanadi.

Emotsiya – shaxsning voqelikka o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoj va qiziqishlari bilan bog'liq bo'lgan yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalaridir. Keltirilgan ta'riflardan ko'rinadiki, hissiyot tushunchasi emotsiyaga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, shaxsning kundalik hayoti, turmush tarzidagi barcha jabhalarni qamrab oladi. Hissiyotlar o'zining yuzaga kelishi nuqtai nazaridan odamning ehtiyojlari, qiziqishlari va intilishlari bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, odamning organik ehtiyojlarini qondirishi bilan bog'liq bo'lgan hissiyotlar odamda rohatlanish, qanoatlanish tuyg'usini yuzaga keltiradi. Organik hissiyotlarni qondira olmaslik odamning ruhini tushirib, kayfiyatini buzib, azoblanish, toqatsizlanish hissiga sabab bo'ladi. Odamning hissiyotlari uning mazmuni hamda shakllari, ijtimoiy- tarixiy sharoit bilan bog'liq bo'ladi. Ijtimoiy tarixiy taraqqiyot davrida odamning ehtiyojlari o'zgarib boradi. Natijada odamda borgan sari yangi, yangi hissiyotlar, chunonchi, ma'naviy, intellektual va estetik hissiyotlar paydo bo'ladi. Hissiyotlar ham boshqa bilish jarayonlari kabi odamning faoliyatlari davomida namoyon bo'ladi. Masalan, mehnatsevarlik hissini yuzaga keltirish uchun ma'lum muddat davomida ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanish kerak. U yoki bu faoliyat davrida yuzaga kelgan hissiyot ana shu faoliyatning o'ziga ta'sir qilib, uni o'zgartiradi. Masalan, xohlamasdan o'zini majbur qilib ishlayotgan odam bilan o'zi xohlab sitqidildan ishlayotgan odam ishining unumdorligi o'rtasida juda katta farq mavjud.

Odamning kayfiyati yaxshi xursand, ruhi tetik bo'lganda ishi ham barakali bo'ladi, aksincha odamning dili g'am, qandaydir tashvishli yoki g'amgin bo'lganda qo'li ishga bormaydi. Ana shu jihatdan olganda hissiyotning inson hayotidagi roli juda kattadir. Hissiyot boshqa bilish jarayonlariga ham ta'sir qiladi. Masalan, odamning ruhi tetik, xursand bo'lgan paytda, idroki hali juda jonli, esda olib qolishi, tuyg'ularga boy, tafakkuri o'tkir, nutqi burro bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nishanova Z. T. Psixologik xizmat. - T.: Yangiyol poligraf servis, 2007.
2. Mirashirova N. Maktabgacha tarbiya muassasalarida psixologik xizmat. -T.: TDPU, 2003.
3. Barotov Sh.R. Ta'limda psixologik xizmat. – Buxoro, 2007.
4. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Murotmusaev Komiljon Buriboyevich, Yuldashev Sheryigit Ergashovich. "PSCHOLOGY OF MODERN LEADERSHIP AS AN IMPORTANT PHENOMENON OF EFFECTIVE MANAGEMENT" Intenational Journal of Early Childhood Special Education ISSN:1308-5581 2022 yil
5. Shovxiyev L.(2021). Ursachen der Entstehung von psychischen Krisen. "International Simposium of Young Scholars" Xalqaro Amerika konferensiyasi. (514-516 betlar)
6. Shovxiyev, L., & Sharafitdinov, A. (2022). Psixologiyada tush korish tilsimlari. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 485–488. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5204>
7. Shovxiyev, Luqmoniddin Balibekova, G., (2022). Muloqot insonlarga ta'sir otkazish vositasi sifatida. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 518–520. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5229>
8. Shovxiyev L. & Sharafitdinov, A.,(2022). Hissiy intellekt va uning shakllanishi. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 437–440. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5161>
9. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, B, Usmonqulova.P.Sh Jamiyatda shaxslararo munosabatlar va muloqot psixologiyasi (Hoучный Фокус jurnali. Rossiya hamda O'zbekiston hamkorligidagi ilmiy jurnal) 159-bet.
10. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Balibekova Gulshoda Saydulla qizi "Idrok shakllanishining yoshga doir xususiyatlari" WORLD OF SCIENCE jurnali. 380-bet.
11. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Muhammadiyev Abdumo'min Abduxoliq o'g'li Karl Gustav Yungning analitik psixologiyasida kollektiv ongsizlik tushunchasi. «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.
12. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Gapparova Zokira Xudayberdi qizi "Zoopsixologiya va qiyosiy psixologiyani Rossiyada o'rganilishi" "TADQIQOTLAR" Respublika ilmiy-metodik jurnali.

13. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Ergashov Navruzbek Akmal o'g'li "A.ADLERNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIYA BO'YICHA ISHLAR" "TADQIQOTLAR" Respublika ilmiy-metodik jurnali.

14. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Xolmo'minova Muxlisa Xudayor qizi B.F Skinnerning hayoti va ijodi "TADQIQOTLAR" Respublika ilmiy-metodik jurnali.

15. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Toshbekov Husniddin Orifjon o'g'li, EDVARD TORNDAYKNING TA'LIM TAMOYILLARI, TA'LIM NAZARIYASINING ASOSIY QONUNLARI VA XUSUSIYATLARI «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

16. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Ernazarov Hamdam Beknazar o'g'li "G.YU.AYZENKNING HAYOTI VA IJODI" «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

17. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Ubaydullayeva Yasmina Ulug'bek qizi Irodaviy harakatlarning yosh xususiyatiga bog'liqligi «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

18. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Qo'chqorova Surayyo Baxtiyor qizi "KURT LEVIN HAYOTI VA IJODI" «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

19. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Soriyeva Gulnoza Shuhrat qizi "Muloqot va shaxslararo munosabatlar" «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

20. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Soriyeva Gulnoza Shuhrat qizi "PSYCHOLOGY AND PERSONAL DEVELOPMENT" PEDAGOG jurali.

21. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Balibekova Gulshoda Saydulla qizi "Shaxsda xavotirlanishning psixologik sabablari" «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

22. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Xolova Mohina Hayot qizi, "Ta'lim jarayonida o'quvchilar diqqat barqarorligini o'rganilishda innovatsion usullardan foydalanish" «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

23. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Ergashova Dilafruz Ergash qizi, "Ta'lim motivatsiyasi va uni shakllantirish jarayoni" "TADQIQOTLAR" Respublika ilmiy-metodik jurnali.